

2. Sortovodno–semennoe upravlenye Sakhartresta // Sortovodnye stantsyy Sakhartresta / SSU Sakhartresta. – K., 1923. – S. 3–40.

3. P. S. V SSU / P. S. [P. Solyakov] // Byulleten' Sakhartresta. – 1925. – № 11(31). – S. 102–107.

4. CDAVO Ukrai'ny. – F. 2501. – Op. 1. – Spr. 3.

5. Tam samo. – Spr. 4.

6. Tam samo. – Spr. 23.

7. Hryuner M. N. Ob orhanyzatsyyi semenovodstva v ramkakh Hlavsakhara y o roly selektsyonnykh stantsyy v dele proyzvodstva semennoho materyala / M. N. Hryuner // Trudy 2–ho s'ezda po sortovodno–semennomu delu v sakharnoy promyshlennosti: 4–11 dekabrya 1921 hoda, Kyev. – K., Yzd. Sakhartresta, 1922. – S. 78–87.

8. Harshyn A. Rabota SSU v oblasti obshchestvennoy ahronomy / A. Harshyn // Byulleten' Sakhartresta. – M., 1926. – № 2 (34). – S. 26–29.

9. Nauchnyy Sovet pry SSU // Byulleten' Sortovodno–Semennoho upravlenyya Sakhartresta. – K.: Yzd. Sakhartresta, 1923. – № 3. – S. 118–120.

10. Panshyn B. A. Orhanyzatsyya rukovodstva y kontrolya nad rabotamy selektsyonnykh stantsyy / B. A. Panshyn // Byulleten' Sortovodno–Semennoho upravlenyya Sakhartresta. – K.: Yzd. Sakhartresta, 1923. – № 6. – S. 134–136.

11. Zhurnal 2–ho zasedannya Nauchnoho Soveta 27–ho dekabrya 1922 h. // Byulleten' Sortovodno–Semennoho upravlenyya Sakhartresta. – K.: Yzd. Sakhartresta, 1923. – № 3. – S. 120–121.

12. NauchnyySovet SSU. II Ocherednaya sessyya // Byulleten' Sakhartresta. – 1923. – № 6 (26). – S. 244–245.

13. Khronyka SSU. Tret'ya ocherednaya sessyya Nauchnoho Soveta // Byulyeten' Sortivnycho–nasinn'ovoho upravlinnya Tsukrotrestu. – K.: Vyd. Tsukrotrestu, 1924. – Ch. 8. – S. 337–351.

14. Vasylyev V. P. Novye khozyaystva – novye zadachy (1930–1941 hh.) / V. P. Vasylyev, M. P. Lesovoy // Ystoryya zashchyty rastenyi ot vredey i bolezney v Ukrayne / V. P. Vasylyev, M. P. Lesovoy; UAAN, Yn–t zashchyty rastenyi. – K.: Ahrar. nauka, 1941. – S. 27–51.

Sytynikova A. S., postgraduate of National scientific agricultural library NAAS (Ukraine, Kyiv), nastya.sytynikova@ukr.net

Variety–seed management of Sugartrest (1921–1927): organizational aspect

Variety– seed management of Sugartrest (VSM) played an important role not only in the history of the development of national plant breeding and seed production but in research deed at all. Concentration in the management of all known scientists at that time allowed to receive the outstanding achievements of such scientific directions as plant breeding, agrotechnics of cultivation of plants, meteorology, entomology, phytopathology, agricultural chemistry and other. The purpose of this publication is to highlight the programme of scientific researches and the organizational structure of VSM.

In the given material by historical and scientific analysis revealed the history of the creation of VSM of Sugartrest, as administrative institutions in the field of selection and seed production of sugar beet to meet the needs of the sugar industry of the USSR in the 20–ies of the XIX century. It is highlighted its organizational structure, tasks and directions of scientific researches, carried out a brief analysis of the activity of one of the Advisory bodies of management of the Scientific Council.

Keywords: Variety–seed management of Sugartrest, plant breeding, seed production, variety, research deed, plant breeding station, agricultural plants, wheat, sugar beet.

Ситникова А. С., аспирантка, Национальная научная сельскохозяйственная библиотека НААН (Украина, Киев), nastya.sytynikova@ukr.net

Сортоводно–семенное управление Сахаротреста (1921–1927 гг.): организационный аспект

Сортоводно–семенное управление Сахаротреста (ССУ) сыграло важную роль не только в истории развития отечественной селекции и семеноводства, но и опытного дела вообще. Сосредоточение в управлении известных в то время ученых позволило получить выдающиеся достижения из таких научных направлений как сортоводство, агротехника выращивания растений, метеорология, энтомология, фитопатология, агрохимия и т.д. Целью данной публикации является освещение программы научных исследований и организационного построения ССУ.

В изложенном материале методом историко–научного анализа раскрыта история создания ССУ Сахаротреста, как административной институции в области селекции и семеноводства сахарной свеклы для обеспечения потребностей сахарной промышленности УССР в 20–х годах XIX в. Освещено его организационную структуру, задачи и направления научных исследований, осуществлен краткий анализ деятельности одного из совещательных органов управления – Научного Совета.

Ключевые слова: Сортоводно–семенное управления Сахаротреста, селекция, семеноводство, сорт, опытное дело, селекционная станция, сельскохозяйственные культуры, пшеница, сахарная свекла.

* * *

УДК 94(447)“1932/1933”

Головченко В. І.

доктор політичних наук, професор, старший науковий співробітник Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна, Київ), Holovchenko@ukr.net

ГОЛОДОМОР 1932-1933 РР. В ІСТОРИЧНІЙ І НАЦІОНАЛЬНІЙ ПАМ'ЯТІ

Аналізується місце Голодомору в Україні 1932-1933 рр. в історичній і національній пам'яті, як усередині Української держави, так і в діаспорі; з'ясовується значення рівня національної свідомості й патріотизму для успішної розбудови й розвитку модерної державності; окремої уваги надано компаративному аналізу висвітлення трагедії Голодомору в західних засобах масової інформації та на державному рівні; окреслено обставини появи терміну “геноцид” в міжнародно-правовій практиці; розкрито причини звертання політичної й наукової громадськості Заходу до проблематики голоду в радянській Україні. Застосування проблемно-хронологічного підходу й структурно-функціонального аналізу дало можливість дійти висновку про те, що Голодомор назавжди залишиться однією з найбільш гострих і болючих проблем українства – в політичному, науковому й морально-психологічному сенсі.

Ключові слова: геноцид, голод, історична пам'ять, колективізація, репресії.

По завершенні холодної війни найбільш активно й поступово розвиваються саме ті держави світу, де рівень національної свідомості й патріотизму надзвичайно високий, дбайливо плекаються національні традиції й культура, де в належній пошані власна історична спадщина. Відповідно, наукову думку цих країн перманентно тримають у напрузі питання історичної й національної пам'яті, що слугують творенню принципово нової синтетичної історії. Саме тому для України як держави, що прагне асоційованих взаємин із Європейським Союзом, наразі актуальним є дослідження ключових проблем феномену історичної пам'яті й створення такої моделі національної історії, що могла б об'єктивно відтворити минуле держави, включене в контекст як європейського, так і світового розвитку.

Україна, всупереч незліченним прогнозам багатьох західних і східних аналітиків, не розпалася на дві чи більше частин, не поринула в громадянський конфлікт і господарський хаос, попри загальну дисфункціональність корумпованої держави й очевидний занепад пострадянської економіки. Закономірно, отже, що після тривалого скепсису чимало хто з-поміж закордонних фахівців відчув певний подив, а відтак і бажання розібратися в такому українському феномені.

Ще в 1995 р. знаний американський історик і майбутній голова Міжнародної асоціації українців – професор-славіст М. фон Гаген сформулював питання, навколо якого зав'язалася справжня дискусія: чи має Україна історію? Вчений стверджував, що історична й інтелектуальна легітимність новопосталих центрально-східноєвропейських держав ще не доведена, й тягар аргументованих доказів лягає на плечі незалежних дослідників, в також прагнучи заострити увагу наукового загалу на тому, що в багатьох європейських і світових академічних середовищах Україна не сприймалася як окремий суб'єкт історичного процесу [1].

Та вже в 1997 р. навколо перспектив Української держави розгорнулася гостра полеміка, спричинена виходом у світ блискучої аналітики З. Бжезінського “Велика шахова дошка”. В ній колишній радник президентів США з міжнародних і безпекових питань,

патріарх американської міжнародної політології охарактеризував Україну як “принципово важливий геополітичний центр”, зокрема й тому, що “саме її існування як незалежної держави допомагає трансформувати Росію” [2, р. 56].

“Саме Україна, – як зазначила тоді ж американська дослідниця Е. Понд, – є ключовою державою регіону: Україна може поширити надію на схід або кавказький хаос на захід. Якщо збудеться найгірший сценарій, і Україна впаде, вона впаде в руки Росії, додавши нової енергії російському імперіалізму, який остаточно розчавить тамтешні паростки демократії. Але якщо збудеться найкращий сценарій, Україна продемонструє, що західні цінності не такі вже й чужі східним слов'янам... Захід має значно більший вплив у Києві, як у Москві. І мусить використовувати цей вплив розважливо й цілеспрямовано... Винагородою для нас може стати щось більше, ніж принадливий новий ринок в умовах теперішнього споживчого вибуху, і навіть щось більше, ніж надійний буфер проти російських ультранационалістів... Нові динамічні зміни в Центральній Європі можуть стати поважним стимулом для нашого власного підупалоного духу демократії” [3, р. 3].

А віденський професор-історик та іноземний член НАН України А. Каппелер, проаналізувавши газети, журнали й Інтернет-публікації з різних областей України за 2005-2007 рр., дійшов висновку, що в ній “колективна пам'ять, погляди на історію й міфи, які стосуються відносин із Росією, Польщею та Австрією, активізуються, здійснюються та використовуються з політичними цілями” [4, с. 287].

Звичайно, для десятків мільйонів мешканців колишньої Української РСР за горбачовської “перебудови” усвідомлення окремішності вітчизняної історії було підставою для виявлення політичної волі до державного суверенітету. Але в добу незалежності українці увійшли з важкою спадщиною тривалої культурної асиміляції за часів бездержавності. Імперська, а потім і радянська політика пам'яті спричинили глибокі деформації суспільної свідомості громадян України, зокрема колективних уявлень про минуле.

Так, під час опитування, проведеного Інститутом соціальної та політичної психології АПН України у вересні 2006 р., на запитання про необхідність визнати Голодомор 1932-1933 рр. актом геноциду, у Західному регіоні “за” висловилися 77,1% респондентів, “проти” – 10%, у Східному регіоні – 39,4% та 38,6% відповідно [5, с. 39]. Через два місяці – в День пам'яті жертв політичних репресій і голодоморів 25 листопада Президент України В. Ющенко, вкотре вимагаючи, аби Верховна Рада України нарешті ухвалила закон про визнання Голодомору актом геноциду проти українського народу, наголосив: “Ті, хто сьогодні заперечує Голодомор, глибоко й переконано ненавидять Україну. Ненавидять нас, наш дух, наше майбутнє. Вони заперечують не історію. Вони заперечують українську державність”. Незначною більшістю лише у 8 голосів (233 із 450-ти) український парламент, що до 2003 р. взагалі не цікавився Голодомором, 28 листопада проголосував за відповідний законопроект. Але це спричинило вкрай гостру реакцію як нашого північно-східного сусіда, так

і черговий спалах полеміки з проблематики історичної й національної пам'яті всередині країни.

Значній частині українського суспільства (а Верховна Рада є його правдивим дзеркалом) досі важко прийняти на віру твердження вітчизняних і зарубіжних дослідників про те, що радянський лад у ленінсько-сталінські часи міг бути побудований тільки залізом і кров'ю, причому великою. Ще не так давно, коментуючи проект засадження дніпровських схилів у Києві каліновими кущами в пам'яті про жертви Голодомору, журналістка газети “Сьогодні” в номері від 17 серпня 2005 р. поставила собі та своїм читачам запитання, вислене в аршинний заголовок: “А не много ли скорби для Києва?”.

Історикам ще надовго вистачить роботи, аби переконати суспільство в необхідності повернутися обличчям до проблем Голодомору – глибокої й незагоюваної рани на тілі народу, що не зарубцюється доти, доки ми не зрозуміємо, якими були до Голодомору і якими стали після нього. Тільки тоді, коли це буде зроблено, маргінальні політики випустять цю тему з рук.

Власне, термін “геноцид” (народовбивство) запровадив польський адвокат з Білостока Рафал Лемкін (1900-1959 рр.) у книзі “Правління країн Осі в окупованій Європі”, що побачила світ у Вашингтоні в листопаді 1944 р за сприяння Фонду міжнародного розвитку Карнегі [6]. Цим словом він назвав суцільне винищення євреїв (нації) і ромів (етнічної групи) на підконтрольній нацистам території. Враховуючи саме таке значення терміну, вже І сесія ГА ООН у схваленій 11 грудня 1946 р. резолюції визначила: “Згідно з нормами міжнародного права, геноцид є злочином, який засуджує цивілізований світ і за здійснення якого головні винуватці мають бути піддані покаранню”.

Оскільки масові винищення людей були поширеним в історії явищем, і загроза їхнього повторення залишалася актуальною, ООН визнала за необхідне внести поняття геноциду в міжнародне право. Це створювало юридичну базу для налагодження міжнародного співробітництва в боротьбі з подібними злочинами, в тому числі з боку осіб, наділених за конституцією вищою владою. 9 грудня 1948 р. III сесія ГА ООН одноголосно ухвалила “Конвенцію про попередження злочину геноциду і покарання за нього”. У ст. I Конвенції стверджувалося: “Сторони, які домовляються, підтверджують, що геноцид, незалежно від того, чи здійснений він у мирний або воєнний час, є злочином, який порушує норми міжнародного права, і проти якого вони зобов'язуються вживати заходи попередження і карати за його здійснення”.

Ст. II подавала визначення геноциду: “Дії, здійснювані з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку”. Під знищенням розумілося “а) вбивство членів групи; б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам групи; в) навмисне створення життєвих умов, розрахованих на цілковите або часткове фізичне знищення її; г) вжиття заходів, розрахованих на попередження дітонароджуваності у середовищі такої групи; д) насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу” [7].

Конвенція була затверджена голосами 56-ти наявних тоді членів ГА ООН і запропонована для ратифікації чи приєднання до неї. Вона набула сили з 12 січня 1951 р., тобто на 90-й день після того, як у Генерального секретаря ООН Трюгве Лі було депоновано перші 20 актів про ратифікацію або приєднання до документа. Відтоді ця Конвенція стала інструментом попередження геноциду, дійовість якого істотно зросла після завершення холодної війни. Але сформульовані в цьому документі юридичні норми не давали 100-% гарантії на ідентифікацію всіх випадків масового знищення людей як геноциду. Цілком відповідав їм лише Голокост часів Другої світової війни: нацисти або знищували євреїв там і тоді, де і коли їх знаходили, або створювали їм фізично неможливі умови для життя. Власне, Конвенція й була розроблена по кривавих свіжих слідах Голокосту, а випадки масового знищення людей, що мали місце до нього, не завжди ідентифікувалися як геноцид й через іншу причину: фахівці-правники не бажали робити винятків при застосуванні ключової норми юриспруденції – закон не має зворотної дії.

Голод 1932-1933 рр. був у СРСР забороненою темою, навіть коли керівники єдиної державної партії наважилися розповісти на XX з'їзді КПРС у лютому 1956 р. та XXII з'їзді в жовтні 1962 р. про сталінський терор, спрямований передусім проти компартійно-радянської номенклатури й інтелігенції, вони приховували до останньої можливості “терор голодом” (за визначенням відомого радянолога й дипломата Р. Конквеста [8]) у колективізованому селі. Однак українська діаспора використовувала кожен річний Голодомору для того, щоб правда про сталінський злочин стала надбанням широкої громадськості. Особливо багато було зроблено в 50-ту річницю, коли вже функціонував при Університеті провінції Альберта в Едмонтоні Канадський інститут українознавчих студій (КІУС), а в Гарвардському університеті – Український дослідний інститут, заснований відомим істориком-сходознавцем, професором Гарвардського університету О. Пріцаком.

Вже в січні 1983 р. один із найстаріших та найвпливовіших у світі американський щотижневий журнал “Тайм” писав: “Їхне винищення (українських селян. – Авт.) було справою державної політики, так само як печі Дахау були справою гітлерівської державної політики. Українські селяни помирили задля вигоди держави, для того, щоб допомогти у становленні нового ладу. Вони загинули, а світова пам'ять про їхню насильницьку смерть поросла забуттям. Чому?”. Саме тоді про “активізацію антирадянської пропаганди” “націоналістичних писак” доносив у телеграмі з Оттави посол СРСР у Канаді О. Яковлев – один із майбутніх “виконробів перебудови”.

За вивчення голоду 1932-1933 рр. в Україні взялися дипломовані фахівці. У 1983 р. в Університеті Макгілла (Монреаль) була проведена наукова конференція з ключових проблем Голодомору, результати її роботи опублікували в книзі, виданій через три роки в Едмонтоні. З найбільш ґрунтовними дослідженнями виступили директор КІУС Б. Кравченко, С. Максудов (псевдонім колишнього московського дисидента Олександра Бабьонішева), асистент Р. Конквеста – політолог Дж. Мейс (у 1981 р. захистив у

Мічиганському університеті докторську дисертацію “Комунізм і дилеми національного визволення: національний комунізм у Радянській Україні, 1918-1933”) і професор Університету Макгілла Р. Сербин. Почастішали звернення західних журналістів до дипломатів УРСР в ООН із запитаннями на цю тему, ті ж або ухилилися від відповіді, або заперечували наявність голоду.

Врешті-решт, вони змушені були звернутися до Києва за інструкціями: що робити з проблемою п'ятдесятирічної давності? Політбюро ЦК КПУ доручило вивчити це питання секретарю ЦК з ідеології О. Капто і голові КДБ УРСР С. Мухі. 11 лютого 1983 р. вони представили В. Щербицькому доповідну записку, сутність якої відбита в назві: “Про пропагандистські та контрпропагандистські заходи щодо протидії розв'язаній реакційними центрами української еміграції антирадянській кампанії у зв'язку з продовольчими труднощами на Україні, що мали місце на початку 30-х рр.”.

А по той бік Атлантики лідер організації “Американці в обороні людських прав в Україні” І. Ольшанівський, вивчивши архіви комісії Конгресу США з Голокосту, запропонував створити аналогічну комісію з розслідування українського голоду. Конгресмен від штату Нью-Джерсі Дж. Флоріо і сенатор-демократ від цього ж штату В. Бредлі підтримали ідею, оскільки в Нью-Джерсі проживало багато виборців українського походження. В листопаді 1983 р. Дж. Флоріо вніс до Палати представників законопроект про утворення комісії Конгресу, під яким стояли підписи 59-ти конгресменів, здебільшого його колег-демократів.

Але хоча через рік під цим законопроектом з'явилися вже підписи 123-х конгресменів, керівники демократів у Палаті представників поставилися до нього пасивно. “Навіщо витрачати гроші американських платників податків на те, що сталось десь 50 років тому?”, – запитували вони. Тоді по всіх штатах, де проживали етнічні українці, була організована акція під девізом “Коріння трасу”. До конгресменів, голів комісій і підкомісій Конгресу, голови Палати представників – демократа П. О'Нілла і президента США Р. Рейгана надійшли десятки тисяч індивідуальних і колективних петицій. Ні раніше, ні пізніше такої велетенської за масштабами акції американські українці не влаштували.

Сенатор В. Бредлі вніс аналогічний законопроект до Сенату 21 березня 1984 р. Віце-президент Українського народного союзу і колишній радник Президента США Г. Форда з етнічних питань – М. Куропас, який користувався чималим впливом серед численних українських громад Іллінойсу, свого часу забезпечив перемогу на виборах сенатора від цього штату – Ч. Персі, що став головою сенатської комісії в закордонних справах. Тому проходження законопроекту в ній сенатській комісії не натрапило на штучні перепони, й перші слухання в ній відбулися вже в серпні з позитивними результатами. Виступаючи перед сенаторами, І. Ольшанівський заявив, що час не чекає: віцілі жертви українського голоду уже старі й немічні, свідчення від них треба дістати так швидко, як тільки можна. 19 вересня комісія у закордонних справах схвалила текст законопроекту й передала

його повному складу Сенату, через два дні той прийняв документ одногосно.

Натомість у Палаті представників законопроект проходив з ускладненнями, бо члени комісії в закордонних справах не бажали зайвий раз “гнівити Москву” на гребені чергової хвилі холодної війни, в чому їх підтримували чиновники з Державного департаменту. Слухання, що відбулися 3 жовтня 1984 р. (це був передостанній день роботи 98-ї сесії Конгресу), виявили різнобій в думках. Історик Р. Палмер, який виступав від адміністрації (Президента США і Державного департаменту), заявив про непотрібність ще однієї бюрократичної комісії, за якою “лавиною покотяться подібні домагання інших етнічних груп”. Водночас конгресмен Д. Рот, який представляв інтереси Американського європейського конгресу, нагадав про діяльність у Конгресі США комісії з Голокосту євреїв і підкреслив: “Обидва народи нищилися через політичні причини й лише за те, що вони були тими, ким були. Тому Конгрес США повинен приділити їм однакову увагу, щоб весь світ дізнався про ті огидні і жахливі злочини, аби вони ніколи не повторилися”.

Комісія в закордонних справах Палати представників так і не представила законопроект, який лобювали українські організації. Становище врятував В. Бредлі, який, користуючись правом сенатора внести поправки в бюджет, в останній день роботи Конгресу, 4 жовтня 1984 р., “причепив” до Фінансової резолюції витрати на діяльність Тимчасової комісії з українського голоду. Палата представників, яка мала право відкидати внесені сенаторами поправки, з цією поправкою все-таки погодилася, тому що законопроект з українського голоду був схвалений Сенатом, а часу на дискусію не залишалося. Фінансова резолюція, тобто 470-млрд. бюджет на 1985-й бюджетний рік із “причепленою” поправкою в сумі 400 тис. дол. США мала бути схвалена негайно, інакше уряд залишався без грошей.

Р. Рейган підписав Фінансову резолюцію 12 жовтня 1984 р., після чого в Конгресі США народилася комісія, покликана, як вказувалося у законі, “здійснити вивчення українського голоду 1932-1933 рр., щоб поширити по всьому світу знання про голод і забезпечити краще розуміння американською громадськістю радянської системи шляхом виявлення в ньому ролі Рад”. До складу комісії Конгресу США з українського голоду, очоленої конгресменом-демократом від Флориди Д. А. Майкою, входило 2 сенатори, 4 конгресмени, 3 представники виконавчої влади і 6 українських громадських діячів. На посаду виконавчого директора, на прохання “Американців в обороні людських прав в Україні”, був призначений співробітник Українського дослідного інституту в Гарварді, один із нечисленних американських спеціалістів з історії Радянської України Дж. Мейс.

У Гарварді він допомагав британському радянологу Р. Конквесту збирати й обробляти документальний матеріал для книги про Голодомор. Р. Конквест прославився книгою про масові репресії в СРСР у 1937-1938 рр. і на прохання “Крайового комітету вшанування жертв Голодомору в Україні 1933 р.” взявся за наукове опрацювання нової для нього теми. Наприкінці 1986 р. книга “Жнива скорботи: радянська колективізація і терор голодом” з’явилася в Оксфордському

університетському видавництві й одразу стала сенсаційною (українською мовою вона була надрукована видавництвом “Либідь” на кошти американської діаспори лише в 1993 р.).

Ніхто не чекав, що дослідницька група з шести українців на чолі з Дж. Мейсом зможе за короткий термін здобути переконливі докази найбільшого злочину Сталіна. Але Дж. Мейс здійснив науковий і громадянський подвиг, і Комісія Конгресу США з українського голоду не стала, як побоювався Р. Палмер, бюрократичним утворенням. Розроблена Дж. Мейсом спільно з молодим дослідником Л. Герещем методика опитування дозволила об’єктивізувати розповіді свідків Голодомору. Накладаючись одне на інше, свідчення корегували властивий індивідуальним спогадам суб’єктивізм, тобто ставали повноцінним джерелом. Звичайно, очевидці Голодомору не могли розібратися у хитросплетеннях сталінської політики, але інстинкт жертви підказував їм, що радянська влада мала намір фізично їх знищувати.

Комісія Дж. Мейса відтворила на основі сотень свідчень реальну картину подій і 22 квітня 1988 р. представила Конгресу США остаточний звіт із 19-ти пунктів, де назвала голод 1932-1933 рр. в УСРР “геноцидом щодо етнічних українців”, здійсненим “Сталінін та його оточенням”. Зважаючи на те, що Комісія не завершила свою роботу, американський Конгрес виділив на її подальшу діяльність протягом наступних двох років додатково 100 тис. дол. США. Переважна більшість цих коштів пішла на впорядкування та видання тритомника свідчень 210 українських емігрантів, які пережили Голодомор, що з’явився друком у 1990 р. загальним обсягом 1734 стор.

Проведені за горбачовської “перебудови” в Україні опитування підтверджували зафіксовану Дж. Мейсом тенденцію: згадуючи події більш ніж піввікової давнини, свідки Голодомору відчували намір властей покарати голодною смертю “саботажників” хлібозаготівель. Окремі документи, які випадково збереглися в архівах, підтверджують наявність такого відчуття у людей, що переживали голод. Анонімний лист, що надійшов у серпні 1933 р. до редакції столичної газети “Комуніст” із Полтави та належав, судячи за змістом і стилем, людині з вищою освітою, навіть претендував на певне узагальнення сталінської національної політики: “Фізичне знищення української нації, виснаження її матеріальних і духовних ресурсів є одним із найважливіших пунктів нелегальної програми більшовицького централізму”.

Не випадково, саме слово-неологізм “голодомор” з’явилося 18 лютого 1988 р., коли “Літературна Україна” опублікувала доповідь журналіста й прозаїка О. Мусієнка на партійних зборах Київської організації Спілки письменників України. Вітаючи курс нового керівництва КПРС на десталінізацію, О. Мусієнко тоді звинуватив Сталіна в здійсненні в республіці жорстокої кампанії хлібозаготівель, наслідком якої став голодомор 1933 р.

Оскільки визначення комісії Дж. Мейса щодо голоду 1932-1933 рр. в УСРР як етноциду базувалося не на документах, а на суб’єктивних судженнях свідків трагедії, а також з огляду на те, що згадана комісія покликана була встановити факти (з чим вона блискуче справилася

ся), а не давати їм правову оцінку, по завершенні її роботи українські організації США і Канади вирішили звернутися до юристів із належною кваліфікацією й міжнародним досвідом. З ініціативи Світового конгресу вільних українців була створена Міжнародна комісія з розслідування голоду 1932-1933 рр. в Україні під керівництвом доктора права, професора Стокгольмського і Нью-Йоркського університетів, представника Швеції з прав людини при Раді Європи Дж. Сандберга. Віце-президентом комісії став Джо Верховен (Бельгія) – професор Паризького університету, викладач права Європейського співтовариства [9, с. 301].

Вже 15-18 листопада 1989 р. під час завершального засідання в Лондоні комісія Дж. Сандберга представила свій вердикт, оприлюднений наступного року. Безпосередньою причиною масового голоду в Україні вона назвала надмірні хлібозаготівлі, а його передумовами – примусову колективізацію, розкуркулювання й прагнення центрального уряду дати відсіч “традиційному українському націоналізму”. Органи влади СРСР і УСРР знали про ситуацію, яка склалася, але не надавали допомогу, а вживали заходів, щоб посилити голод.

Отже, юристи побачили в Голодоморі не тільки прагнення Кремля за допомогою терору голодом нав’язати селянству невластивий йому спосіб життя, але й викремили в терорі національну складову. Більшість членів Комісії визнала, що під час Голодомору мали місце складові геноциду та погодилися із можливістю застосування положень Конвенції ООН про геноцид від 9 грудня 1948 р. до подій 1932-1933 рр. в Україні.

Комісія Дж. Сандберга визначила й те, що принцип незастосування зворотної сили законів може бути поширений на Конвенцію ООН від 9 грудня 1948 р. лише формально. Вони вказали, що цей принцип належить до кримінального права, а Конвенція перебуває поза його рамками, тому що не виносить вироків. Вона лише спонукає держави до співробітництва у попередженні й засудженні геноциду. Звертаючись до тих, хто заперечував ідентифікацію Голодомору із злочином геноциду тільки на підставі відсутності терміну “геноцид” до Другої світової війни, Міжнародна комісія юристів поставила запитання: чи можливо було в довоєнні часи вільно знищувати, в цілому або частково, національну, етнічну, расову або релігійну групу? Відповідь була очевидною.

З усієї наведеної аргументації впливав вердикт: “Комісія вважає виправданою свою думку про те, що геноцид українського народу мав місце і суперечив нормам міжнародного права, що діяли у той час”. Цей вердикт базувався на доступних комісії фактах. Однак юристи з властивою їм прискіпливістю заявили, що дослідження Голодомору має бути продовжене, аби підтвердити висновок про геноцид іншими фактами, тобто зміцнити його джерельну основу.

Як нині достеменно відомо, значно точніші відомості про те, що відбувалося в СРСР, мали спецслужби й дипломатичні представники країн Заходу. Зокрема, МЗС і в цілому уряд Великої Британії користувалися різноманітною й широкою інформацією з різних джерел, як це доводить опублікована у 1988 р. в Кінгстоні (штат Онтаріо, США) збірка документів “Форін офіс і голод: британські документи про Україну і Великий голод 1932-1933 рр.”. Упорядниками цього

збірника були Б. Кордан, Л. Луцок і М. Царинник. Про Голодомор був чудово поінформований і Б. Муссоліні, оскільки з Харкова до нього надходили детальні й точні рапорти генерального консула С. Граденіго. Рапорти склали цілу книгу, упорядковану професором новітньої історії Неаполітанського університету А. Граціозі й видану в Туріні в 1991 р. (вона була перекладена М. Прокопович українською мовою й побачила світ у 2007 р. під назвою “Листи з Харкова” [10]).

Добре орієнтувався в становищі у Радянському Союзі й обраний у листопаді 1932 р. Президентом США Ф. Д. Рузвельт. Проте, як і всі інші лідери великих держав, він керувався у відносинах з Кремлем виключно національними інтересами Сполучених Штатів. З приходом до влади нацистів у Німеччині в 1933 р. Сталін почав шукати шляхи зближення із західними демократіями, оскільки тоді ще не розраховував порозумітися з А. Гітлером у Європі. Західні демократії вітали таку зміну курсу, й 16 листопада 1933 р. США встановили дипломатичні відносини з Радянським Союзом. Отже, трагедія Голодомору відбувалася на очах лідерів і вождів, які мовчали...

На відміну від державно-політичних діячів, які мовчали, західні журналісти нерідко виконували свій професійний обов’язок, коли їм вдавалося побувати в регіонах, уражених голодом. Одеська державна наукова бібліотека ім. М. Горького за рахунок частково власних коштів, а головне – грошей української діаспори, зібраних В. Мотикою (Австралія) і М. Коцем (США), опрацювала і видала бібліографію українського Голодомору. Упорядники – Л. Бур’ян та І. Рікун знайшли понад 6 тис. публікацій (до 1999 р. включно), зокрема, в зарубіжній пресі вони зафіксували у 1932 р. – 33, а в 1933 р. – 180 публікацій [11].

Як видно з цього бібліографічного покажчика, особливо активно тему голоду відслідковувала україномовна газета “Свобода”, що видавалася в Джерсі-Сіті (штат Нью-Джерсі, США). Характерним є заголовок її кореспонденції від 15 лютого 1932 р.: “Москва хоче голодом виморити українських селян”. Він засвідчує, що оцінка голоду, який став наслідком хлібозаготівель з урожаю 1931 р., була емоційною. Насправді цей голод не підпадає під категорію геноциду (так, як вона сформульована). Держава забрала весь хліб, внаслідок чого селяни гинули (за весь 1932 р. вмерли голодною смертю, за підрахунками проф. С. Кульчицького, 144 тис. осіб). Проте ознак терору голодом у першій половині 1932 р. не спостерігалось, навпаки, коли факт голоду був офіційно встановлений, голодуюче населення одержало насіннєву й продовольчу допомогу в розмірі 13,5 млн. пудів зерна. Раднарком УСРР постановою від 21 травня визначив райони, які найбільше постраждали від голоду. Вони одержали й додаткову допомогу харчовим зерном, рибою та консервами.

Як правило, кореспонденції про голод в СРСР у 1933 р. у західних газетах істотно запізнювалися. Винятком з цього правила теж була “Свобода”, яка друкувала свої повідомлення дуже оперативно, – “Большевики висилають на Сибір населення кубанських станиць” (21 січня), “Большевики змінюють спосіб здирання збіжжя з селянства” (23 січня), “Голод охопив Радянську Україну” (28 січня), “Після масової висилки українців з Кубані большевики почали виселяти селян з

України” (11 лютого), “На Україні нема зерна для посіву” (13 лютого). Тепер зрозуміло, хто викликав появу роздратованої записки Сталіна членам політбюро ЦК ВКП(б) В. Молотову й Л. Кагановичу, яка датується 13 лютим 1933 року: “Не знаєте ли, хто разрешал американским корреспондентам в Москве поехать на Кубань? Они состряпали гнусность о положении на Кубани (см. их корреспонденции). Надо положить этому конец и воспретить этим господам разъезжать по СССР. Шпионов и так много в СРСР”.

Але кореспонденції “Свободи” були репортерськими й поширювалися у порівняно вузькому колі представників української діаспори. Перші аналітичні повідомлення про радянський голод належали журналісту М. Маггеріджу, який встиг здійснити поїздку Північним Кавказом і Україною до появи 23 лютого 1933 р. заборонної постанови політбюро ЦК ВКП(б) “Про поїздки по СРСР іноземних кореспондентів” і в березні опублікував свої враження в британській газеті “Манчестер гардіан”. Три насичені конкретними фактами статті не залишали сумнівів щодо голоду, який почав поширюватися в основній хлібовиробній смузі СРСР. Слідом за матеріалом М. Маггеріджа ця газета опублікувала статтю “Голод в Росії”, підготовлену за особистими враженнями Г. Джонсом – колишнім секретарем британського прем’єр-міністра Д. Ллойда Джорджа. В ній стверджувалося, що Росія (тобто, СРСР) охоплена таким же катастрофічним голодом, як у 1921 р.

Сенсаційні повідомлення “Манчестер гардіан” спробував спростувати кореспондент американської газети “Нью-Йорк таймс”, британець за походженням і громадянством В. Дюранті. СENS його замітки, надрукованої у випуску від 31 березня 1933 р., була відображена в назві: “Росіяни голодують, але не вмирають з голоду”. Варто зазначити, що В. Дюранті – єдиний із західних журналістів, якому вдалося взяти інтерв’ю у Сталіна, тому він завжди намагався писати так, щоб не викликати невдоволення Кремля. Але дані про голод страхітливих масштабів в СРСР продовжували прориватися крізь „залізну завісу”. 21 серпня 1933 р. газета “Нью-Йорк геральд трибюн” опублікувала матеріал Р. Барнса з першою оцінкою кількості жертв – мільйон осіб. Факт голоду підтвердив і В. Дюранті в “Нью-Йорк таймс”, з його короткої замітки, опублікованої 24 серпня 1933 р., впливало (хоч прямо про це й не говорилося), що кількість загиблих становить щонайменше два мільйони осіб. Через день у цій же газеті з’явилося повідомлення Ф. Берчелла, де вказувалася інша цифра – чотири мільйони осіб.

Рівно через шість десятиліть – у травні 1993 р. посольством України в Москві було організовано інформаційно-аналітичну конференцію “Голодомор 1932-1933 рр.: трагедія та застереження”. Українські вчені, політики й журналісти говорили про терор голодом, застосований Кремлем проти України, російські – твердили, що сталінські репресії були позбавлені національного забарвлення. Тільки колишній дисидент, а в той час – голова комісії з прав людини Верховної Ради Російської Федерації С. Ковальов знайшов у собі мужність сказати, звертаючись до української сторони: “Простите нас!”. Невдовзі в московській газеті з’явилася стаття журналіста Л. Капелюшного, написана

після його ознайомлення з книгою В. Маняка і Л. Коваленко “33-й: голод: народна книга-меморіал” [12]. У ній журналіст побачив “имеющие юридическую силу свидетельские показания, свидетельства очевидцев геноцида” (“Известия”, 1993, 3 липня).

І ковальовське “Простите нас!”, і висновки Л. Капелюшного були посилені виступами на міжнародній науковій конференції “Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: причини і наслідки”, яка відбулася в Києві 9-10 вересня 1993 р. в присутності Президента України. Якщо Л. Кравчук звинуватив у трагедії українського народу сталінський уряд, то І. Драч, що виступив услід за ним, поставив проблему в іншу площину. “Настав час до кінця усвідомити раз і назавжди, – сказав він, – що це був лише один з найближчих до нас, уцілілих і нині сущих українців, етап планомірного викоренення української нації, неприйняття існування якої глибинно закладене у нащадків північних племен, яким наш народ дав свою віру, культуру, цивілізацію і навіть імення”.

Але невдовзі російські фахівці з проблеми колективізації й голоду І. Зеленін, М. Івницький, В. Кондрашин і Є. Осколков у колективному листі до редакції одного з провідних історичних журналів Російської академії наук висловили тривогу в зв’язку з тим, що більшість учасників згаданої міжнародної конференції наполягала на “некоей исключительности Украины, особом характере и содержании этих событий в республике, в отличие от других республик и регионов страны”. Вони стверджували, що голод в Україні не відрізнявся від голоду в інших регіонах, а антиселянська політика сталінського керівництва не мала яскраво вираженої національної спрямованості [13, с. 256].

Чим пояснити стриманість російських учених у питанні про геноцид? Мабуть тим, що міжнародне співтовариство щораз активніше почало використовувати в повсякденному житті “Конвенцію про попередження злочину геноциду і покарання за нього” від 9 грудня 1948 р. Зокрема, в міжнародному форумі “Запобігання геноциду: загрози та відповідальність”, який відбувся в Стокгольмі в січні 2004 р., брали участь керівники багатьох держав. Ключовими були такі питання: політичні, ідеологічні, економічні та соціальні корені насильства, пов’язаного з геноцидом; механізми попередження та реагування на міжнародному рівні на загрозу геноциду; використання дипломатичних, гуманітарних, економічних та силових механізмів запобігання геноциду.

Звичайно, якщо Росія змогла успадкувати вагомий позитивні здобутки радянської епохи (передусім, статуси космічної, ракетно-ядерної, великої держави, постійне місце в Раді Безпеки ООН та ін.), вона повинна успадкувати й гіркий негатив, тобто вимовити оте ковальовське “Простите нас!”. Натяк на таку “повинність” зробив ще в 2004 р. Європарламент, коли визнав актом геноциду депортацію чеченців у 1944 р. Однак мало хто хоче без крайньої необхідності успадковувати навіть моральну відповідальність за злочини попередніх режимів, тому Кремль є рішучим противником визнання українського Голодомору геноцидом. У серпні 2003 р. в інтерв’ю українській редакції Бі-Бі-Сі тогочасний посол Російської Федерації в Україні В. Черномірдин заявив: “Голодомор заторкнув усю ра-

дяньську державу. Було не менше трагедій та болю на Кубані, Уралі та на Поволжі і в Казахстані. Не було таких вилучень лише на Чукотці та в північних районах, бо там не було що конфіскувати”.

Офіційні представники Росії в ООН зробили все можливе, щоб у листопаді 2003 р. в Спільній заяві 36-ти держав у зв'язку з 70-ю річницею українського Голодомору (вона була зареєстрована як офіційний документ ГА ООН) не виявилось визначення цієї трагедії як геноциду. У документі, підписаному делегаціями України, Росії, США, Канади, Італії (від імені ЄС) та кількох інших держав, вперше в історії ООН Голодомор в Україні визнається трагедією, спричиненою діями тоталітарного режиму. Того ж року резолюції (або декларації) із засудженням Голодомору прийняли Конгрес США, сенати Аргентини й Австралії, парламенти низки інших країн, проте в жодному з цих документів термін “геноцид” не використовувався.

Але ситуація з осмисленням Голодомору на Заході невдовзі істотно покращилася. Переломним пунктом, можливо, стала міжнародна конференція, влаштована Інститутом досліджень історії і релігії в італійській Віченці в жовтні того ж 2003 р. В ухваленій за її підсумками резолюції вчені з Італії, Німеччини, Польщі, України, США й Канади закликали тогочасного прем'єр-міністра Італії й президента Євросоюзу С. Берлусконі та голову Єврокомісії Р. Проді докласти зусиль для міжнародного визнання українського голоду 1932-1933 рр. актом геноциду. Останніми з 24-х держав це зробили в 2008-2009 рр. парламенти Мексики, Парагваю, Латвії й Андорри. Показово, що постійний представник Росії при відділенні ООН у Женеві – В. Лощинін тоді ж закликав міжнародне співтовариство відмовитися від спроб кваліфікувати масовий голод на території УСРР на початку 30-х років минулого століття як геноцид.

З обранням Президентом України В. Ющенка визнання Голодомору геноцидом стало однією з цілей державної політики пам'яті. Її вагомим результатом стало рішення Апеляційного суду Києва від 13 січня 2010 р. про затвердження результатів порушеної Головним слідчим управлінням СБУ в травні попереднього року кримінальної справи про Голодомор в Україні. Винними суд визнав сім вищих керівників СРСР та УСРР, а саме генерального секретаря ЦК ВКП(б) Сталіна, секретарів ЦК ВКП(б) Л. Кагановича та П. Постишева, голову Раднаркому СРСР В. Молотова, генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора, другого секретаря ЦК КП(б)У М. Хатаєвича й голову Раднаркому УРСР В. Чубара та констатував, що за даними науково-демографічної експертизи загальна кількість людських втрат від Голодомору становить 3 млн. 941 тис. осіб. Також за даними слідства було визначено, що втрати українців у частині ненароджених становлять 6 млн. 122 тис. осіб [14].

Воістину мав рацію оксфордський професор-історик Е. Фрімен, який 130 років тому сформулював відому тезу: “Історія – це політика в минулому, політика – це історія в сучасному”. *Vestigia semper adora* (завжди шануй сліди минулого) – так каже латинська приповідка. Але шанувати минуле не означає ретушувати його. Ось чому важливо бути чесними насамперед самим перед собою. Лише тоді історична пам'ять здатна перемогти

історичну амнезію, а політика пам'яті сприятиме консолідації суспільства, а не його розколу.

Список використаних джерел

1. Hagen, Mark von. Does Ukraine Have a History? / Mark von Hagen // *Slavic Review*. – 1995. – Vol. 54, № 3. – P. 658-673.
2. Brzezinski, Zbigniew. The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostategic Imperatives / Zbigniew Brzezinski. – New York : Basic Books, 1997. – 240 p.
3. Pond, Elizabeth. Poland Is Not Yugoslavia. Neither Is Ukraine / Elizabeth Pond // *The Harriman Review*. 1995. – Vol. 8, No. 2. – P. 1-4.
4. Каппелер А. Політика оцінки історії в сучасній Україні: Росія, Польща, Австрія та Європа / Андреас Каппелер // Україна на шляху до Європи. Проміжні результати Помаранчевої революції / за ред. Юліане Бестерс-Дільгер / пер. з англ. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. – С. 274-292.
5. Експертна доповідь “Україна в 2006 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку”. – К. : Славутич-Дельфін ТОВ, 2007. – 255 с.
6. Lemkin, Raphaël. Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation. Analysis of Government. Proposals for Redress / Raphaël Lemkin. – Washington : Carnegie Endowment for International Peace, 1944. – 674 p.
7. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide [Electronic resource]. – Access: <http://www.hrweb.org/legal/genocide.html>.
8. Conquest, Robert. The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-famine. – Oxford : Oxford University Press, 1987 – 411 p.
9. Кольба С. СКВУ – Комісія Голодового Геноциду в Україні 1932-1933 / С. Кольба // Матеріали П'ятого Світового Конгресу Вільних Українців 1988. – Торонто-Нью-Йорк-Лондон, 1993. – С. 288-310.
10. Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів, 1932-1933 роки / Італійський ін-т культури в Україні / Юрій Шаповал (наук. ред. укр. вид.), Андреа Граціози (упорядкув. та вступ. ст.), Мар'яна Прокопович (пер. з італ.), Нікола Франко Баллоні (передм.). – Х. : Фоліо, 2007. – 256 с.
11. Голодомор в Україні 1932–1933 рр.: бібліографічний покажчик / ред. кол. : С. В. Кульчицький, О. Ф. Ботушанська, В. Мотика ; упорядн. : Л. М. Бур'ян, І. Е. Рікун. Одеська державна наукова бібліотека імені М. Горького ; Інститут історії України НАН України ; Фундація українознавчих студій Австралії. – Одеса ; Львів : Вид-во М. П. Коць, 2001. – 664 с.
12. 33-й: голод: Народна Книга-Меморіал / упоряд. : Л. Б. Коваленко, В. А. Маняк. – К. : Рад. письменник, 1991. – 584 с.
13. Зеленин І. Е., Івницький Н. А. (Москва), Кондрашин В. В. (Пенза), Осолков Е. Н. (Ростов-на-Дону). О голоде 1932-1933 годов и его оценке на Украине // *Отечественная история*. – 1994. – № 6. – С. 256-262.
14. Голодова СБУ назвав точну кількість жертв Голодомору, Київ, 14 січня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://photo.ukrinform.ua/ukr/current/photo.php?id=308364>.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Hagen, Mark von. Does Ukraine Have a History? / Mark von Hagen // *Slavic Review*. – 1995. – Vol. 54, № 3. – P. 658-673.
2. Brzezinski, Zbigniew. The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostategic Imperatives / Zbigniew Brzezinski. – New York : Basic Books, 1997. – 240 p.
3. Pond, Elizabeth. Poland Is Not Yugoslavia. Neither Is Ukraine / Elizabeth Pond // *The Harriman Review*. 1995. – Vol. 8, No. 2. – P. 1-4.
4. Kappeler A. Polityka otsinky istoriji v suchasnij Ukraini: Rosija, Pol'shcha, Avstrija ta Evropa / Andreas Kappeler // *Ukraina na shljakhu do Evropy. Promizhni rezul'taty Pomaranchevoji revoliuciji / Za red. Juliane Bester-Dilger / Per. z angl.* – K. : Vyd. dim “Kyjevo-Mogyľanska akademija”, 2009. – S. 274-292.
5. Ekspertna dopovid’ „Ukraina v 2006 rotsi: vnutrishn'e i zovnishn'e stanovyshche ta perspektivyv ozvytku“. – K. : Slavutych-Delfin TOV, 2007. – 255 s.
6. Lemkin, Raphaël. Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation. Analysis of Government. Proposals for Redress / Raphaël Lemkin. – Washington : Carnegie Endowment for International Peace, 1944. – 674 p.
7. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of

Genocide [Electronic resource]. – Access: <http://www.hrweb.org/legal/genocide.html>.

8. Conquest, Robert. The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-famine. – Oxford: Oxford University Press, 1987 – 411 p.

9. Col'ba S. SCVU – Komisija Golodovogo Genotsydu v Ukrajinі 1932-1933 / S. Col'ba // Materialy P'jatogo Svitovogo Conresu Vil'nykh Ukrajinetsiv 1988. – Toronto-New-York-London, 1993. – S. 288-310.

10. Lysty z Kharkova. Golod v Ukrajinі tan a Pivnichnomu Cavcazi v povidomlenn'ah italij's'kyh dyplomativ, 1932-1933 roky / Italij's'kyj in-t kul'tury v Ukrajinі / Jurij Shapoval (nauk. red. ukr. vyd.), Andrea Graziosi (upor'adkuv. ta vstup. st.), Marjana Prokopovych (per. z ital.), Nicola Franco Balloni (peredm.). – Kh.: Folio, 2007. – 256 s.

11. Holodomor v Ukrajinі 1932-1933: bibliographichnyj pokazhchyk / red. col.: S. V. Kul'chytskyj, O. F. Botushans'ka, V. Motyka; Upojadn.: L. M. Burjan, I. E. Rikun. Odes'ka derzhavna naukova biblioteka imeni M. Gor'kogo; Instytut istoriji Ukrajinі NAN Ukrajinі; Fundatsija ukrajinoznachnykh studij Avstraliji. – Odesa; L'viv: Vud-vo M. P. Kots, 2001. – 664 s.

12. 33-j: golod: Narodna Knyga-Memorial / Uporjad.: L. B. Kovalenko, V. A. Man'ak. – K.: Rad. pismennyk, 1991. – 584 s.

13. Zelenin I. E., Ivnikskij N. A. (Moskva), Kondrashyn V. V. (Penza), Oskolkov E. N. (Rostov-na-Donu). O golode 1932-1933 godov I ego otsenke na Ukraine // Otechestvennaja istorija. – 1994. – No 6. – S. 256-262.

14. Holova SBU nazvav tochnu kil'kist' zherty Holodomoru, Kyiv, 14 sitchn'a 2010 roku [Electronic resource]. – Access: <http://photo.ukrainform.ua/ukr/current/photo.php?id=308364>.

Holovchenko V. I., Doctor of Political Sciences, Professor, Senior Researcher of International Relations Institute of Kyiv National Taras Shevchenko University, Holovchenko@ukr.net

Holodomor of 1932-1933 in historical memory and national

The article analyzes place of the Ukrainian Holodomor 1932-1933 in historical and national memory, both within the Ukrainian state and in the Diaspora; studies out significance of national consciousness' level and patriotism for the successful construction and development of the modern state; special attention is given to comparative analysis of highlighting the tragedy of Holodomor in the western media and at national level; outlines the circumstances of the term "genocide" emergence in international legal practice; reveals the reasons of addressing the political and scientific community of the West to the problems of famine in Soviet Ukraine. Application of the problem-chronological approach and structural-functional analysis made it possible to conclude that Holodomor will forever remain one of the most acute and painful problems of Ukrainians – in the political, scientific and moral-psychological sense.

Keywords: genocide, famine, historical memory, collectivization, repression.

Головченко В. И., доктор политических наук, профессор, старший научный сотрудник Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, Holovchenko@ukr.net

Голодомор 1932-1933 гг. в исторической и национальной памяти

Анализируется место Голодомора в Украине 1932-1933 гг. в исторической и национальной памяти, как внутри Украинского государства, так и в диаспоре; выясняется значение уровня национального сознания и патриотизма для успешного строительства и развития современной государственности; отдельное внимание уделено компаративному анализу освещения трагедии Голодомора в западных средствах массовой информации и на государственном уровне; очерчены обстоятельства появления термина "геноцид" в международно-правовой практике; раскрыты причины обращения политической и научной общности Запада к проблематике голода в советской Украине. Использование проблемно-хронологического подхода и структурно-функционального анализа сделало возможным прийти к выводу о том, что Голодомор навсегда останется одной из наиболее острых и болезненных проблем украинцев – в политическом, научном и морально-психологическом смысле.

Ключевые слова: геноцид, голод, историческая память, коллективизация, репрессии.

* * *

УДК 94(477)“1945/1952”:378

Лук'яненко О. В.

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри культурології, Полтавський національний педуніверситет імені В. Г. Короленка (Україна, Полтава), lukyaneenko.ov@gmail.com

БРАКОВАНИ ОЛІВЦІ ВІД УКРМУЗТРЕСТУ ТА ДРОВА ЗА 300 КІЛОМЕТРІВ: МАТЕРІАЛЬНІ ТРУДНОЦІ ПОВОЄННИХ ПЕДІНСТИТУТІВ УРСР

Проілюстровано рівень матеріально-технічного забезпечення педінститутів УРСР повоєнного періоду (1945–1952 рр.). Застосування методу контент-аналізу педагогічної преси дозволило з'ясувати ступінь задоволення освітянами умов роботи та проживання; відслідкувати співвідношення скарг на повоєнний побут та захоплення радянською відбудовою ходом. Метод реконструкції повсякдення дозволив відтворити атмосферу життя у холодних студентських зуртожитках та на парах із наявним реманентом – чорнилами, олівцями та бракованими перами. На основі методу включеного спостереження зроблена оцінка ставлення освітян до системи державного забезпечення літературою, обладнання майстерень, сприяння відбудові вишів. У ході дослідження виявлено розбіжності у директивах Міносвіти та їхнім утіленням у життя місцевими функціонерами. Характерним явищем для повоєнної України були факти низької якості товарів ужтукту, справжнє виживання освітян в умовах карткової системи та неймовірно високий рівень оптимізму студентів та викладачів.

Ключові слова: педагогічний інститут, матеріальна база, студенти, викладачі, повсякдення, повоєнна Україна.

Після того, як хвиля Великої війни покотилася із зруйнованої України назад до Європи, почалося поступове налагоджування повсякдення країни, пошматованої мілітарними діями. На часі постало й відновлення вищої педагогічної школи УРСР. Із 1943 р. освітяни приступили до підготовки гідної професійної зміни. Проте, оголосити про відкриття навчальних закладів було набагато простіше, ніж одразу забезпечити їм належний рівень роботи. Війна ще тривала, а промисловість країни ще не стала на демілітаризовану колію.

За два роки по Перемозі, 8 лютого 1947 р., Колегія Міносвіти була змушена констатувати надто низький рівень матеріально-технічного забезпечення студентів педвузів [1]. А від цього залежало й утілення у життя усіх планів урядовців по реформуванню вищої освіти учителів. Так, у педагогічній пресі другої половини 1940–х тривали дискусії з приводу необхідності посилення самостійної роботи молоді. Та вони виглядали пустопорожніми балачками через матеріальну кризу вишів. Головним чином, ця ідея страждала, бо всі без виключення педінститути не могли самотужки розв'язати проблему забезпечення приладдям навчальних лабораторій. І якщо просте обладнання студенти з викладачами виробляли на місцях, то складні прилади лише снилися майбутнім учителям. Трест наочних приладів Міносвіти зовсім не постачав їх. Не дивно, що у такому режимові заклики Міносвіти по переформатуванню освіти на посилення самостійної роботи молоді, знаходили викривлене втілення у життя. Здебільшого викладачі обмежувалися згадкою про те, як працювати з книгою на початку лекційного курсу [2].

Та й тут народжувалася нова проблема: видавництва майже не видавали підручників для педвиші; не було й достатньої кількості навчальних програм. Наприклад, у Ніжині 1945 р. не було програм з педагогіки, старослов'янської мови та з західної літератури; а в Умані були відсутні програми з нової історії, географії й історії СРСР [2]. Колегія Міносвіти прикро констатувала, що у 18 педінститутах на 31 учительському інституті 1947 р.